

কেটো (খ্রীষ্টপূৰ্ব ২৩৪-১৪৯)

ৰোমান ঐতিহাসিক সাহিত্যত কেটো দ্য এন্ডাৰ বা কেটো দ্য চেসাৰৰ *অৰিজিনেছ* (Origines) গ্ৰন্থই এক বিপ্লৱৰ সূচনা কৰিছিল। সাতটা খণ্ডত ৰচিত এই গ্ৰন্থখন কেটোৰ জীৱনৰ শেষ বছৰ (খ্রীষ্টপূৰ্ব ১৪৯)লৈকে বিস্তৃত হৈছিল যদিও বেছিভাগেই নাইকিয়া হৈছে। ইতিহাসবিদ জে. ডব্লিউ. থম্পচনে কৈছে—বৰ্তমানলৈ ৰক্ষিত অংশৰ পৰা অনুমান কৰিব পাৰি যে *অৰিজিনেছ* আছিল এক অসাধাৰণ শিক্ষামূলক আৰু ৰোমাঞ্চকৰ ইতিহাস, যাৰ বিলোপ এক সাহিত্যিক বিপৰ্যয়। গ্ৰন্থৰ মুখবন্ধত কেটোই শিক্ষা আৰু ইতিহাসৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰিছে। তেওঁ দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰিছিল যে ইতিহাসৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে দেশপ্ৰেম, নৈতিকতা আৰু যুৱ প্ৰজন্মৰ চৰিত্ৰ গঠন। সেয়েহে *অৰিজিনেছ*ত নৈতিক উপদেশ, জীৱনদৰ্শন আৰু বাক্যবাণীৰে ভৰপূৰ আছিল; মৃত্যুৰ পিছত *কেটোৰ ডিষ্টিক্ছ* নামেৰে তেওঁৰ উক্তি সংকলন জনপ্ৰিয় হৈ পৰিছিল।

বিষয়বস্তুৰ বৈশিষ্ট্য

*অৰিজিনেছ*ত নৃতাত্ত্বিক, ভৌগোলিক, অৰ্থনৈতিক তথ্যৰ এক ভাণ্ডাৰ সন্নিৱিষ্ট আছিল। তৃতীয় আৰু চতুৰ্থ খণ্ডত ইটালীৰ বিভিন্ন জনজাতিৰ সংস্কৃতি, ৰীতি-নীতি, ভাষা, ধৰ্ম, ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা আদিৰ বিশদ বিৱৰণ দিয়া হৈছিল। থম্পচনে কেটোৰ এক অনন্য বৈশিষ্ট্য চিহ্নিত কৰিছে—এজন সাধাৰণ নাগৰিক হিচাপে তেওঁ বিশ্বাস কৰিছিল যে ৰোমৰ যুদ্ধবোৰ সৈন্যৰ বলিদানৰ ফলত জয়ী হৈছিল, জেনেৰেলসকলক কৃতিত্ব দিয়া অন্যায়। সেয়েহে, তেওঁৰ সমগ্ৰ গ্ৰন্থত কোনো ব্যক্তিৰ নাম উল্লেখ কৰা হোৱা নাই! *অৰিজিনেছ*ত উল্লেখিত একমাত্ৰ নাম হ'ল এটা হাতীৰ—'চুৰাছ'। কাৰ্থেজিনীয়সকলৰ বিৰুদ্ধে যুদ্ধত এই হাতীটোৱে বীৰত্ব দেখুওৱাৰ বাবে কেটোই ইয়াক নামেৰে স্মৰণ কৰিছিল।

ঐতিহাসিক স্মৃতিচাৰণ

ৰোমান গণৰাজ্যৰ শেষ শতিকাত লেটিন ঐতিহাসিক স্মৃতিচাৰণ সাহিত্যৰ উদ্ভৱ হয়। ৰাজনৈতিক আত্মপ্ৰতিষ্ঠা আছিল এই সাহিত্যৰ প্ৰেৰণা—লিখকসকলে (বেছিভাগে সেনাধ্যক্ষ আৰু ৰাজনীতিবিদ) নিজৰ নীতিৰ সপক্ষে যুক্তি দিবলৈ এইবোৰ ৰচনা কৰিছিল।

****চেমপ্ৰ'নিয়াছ এচেলিঅ'***ই খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৯০ৰ দশকত ১৪ খণ্ডত এখন স্মৃতিগ্ৰন্থ ৰচনা কৰিছিল। তেওঁ কেৱল ঘটনাই নহয়, ইয়াৰ কাৰণ আৰু পৰিণামৰ গৱেষণাও কৰিছিল। কিন্তু তেওঁৰ মতে ইতিহাসৰ মূল উদ্দেশ্য আছিল নৈতিকতা আৰু দেশপ্ৰেমৰ শিক্ষা দিয়া।

চুল্লাই ২০ খণ্ডৰ এখন স্মৃতিগ্ৰন্থ লিখিছিল, যাৰ কোনো অংশই বৰ্তমান নাই। প্লুটাকো দ্বিতীয় শতিকাত চুল্লাৰ গ্ৰন্থৰ উদ্ধৃতি ব্যৱহাৰ কৰিছিল।

কৰ্নেলিয়াছ চিচেলাই ২৩ খণ্ডত সামাজিক যুদ্ধ (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৯০-৮৮) আৰু চুল্লা-মাৰিয়াছৰ গৃহযুদ্ধৰ ইতিহাস লিখিছিল।

চালাষ্ট (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ৮৬-৩৪) আৰু **জুলিয়াছ চীজাৰ** (খ্ৰীষ্টপূৰ্ব ১০০-৪৪) আছিল এই ধাৰাৰ দুগৰাকী উজ্জ্বল লেখক। চালাষ্টৰ *কেটিলাইনৰ ষড়যন্ত্ৰ* আৰু *জুগুৰ্থিন যুদ্ধগ্ৰন্থ* দুখনৰ দ্বিতীয়টোক থম্পচনে "অতুলনীয় ইতিহাস" বুলি অভিহিত কৰিছে।

চীজাৰৰ গেলিক যুদ্ধৰ মন্তৱ্য (৭ খণ্ড) আৰু **গৃহযুদ্ধৰ মন্তৱ্য** (৩ খণ্ড) ৰাজনৈতিক প্ৰচাৰমূলক ৰচনা—যিয়ে জনমত নিজৰ ফালে ঘূৰাব বিচাৰিছিল। থম্পচনে সতৰ্ক কৰি দিছে যে চীজাৰৰ আপাত সত্যনিষ্ঠা বিশ্বাস কৰাত সাৱধান হ'ব লাগে।

মূল্যায়ন

কেটোৰ *অৰিজিনেছ*ই ৰোমান ইতিহাসক সাধাৰণ জনতাৰ দৃষ্টিভংগীৰে চাবলৈ শিকালে। চীজাৰৰ দৰে ৰাজনৈতিক আত্মজীৱনীসমূহে যুদ্ধ আৰু ক্ষমতাৰ ৰাজনীতিৰ এক জটিল চিত্ৰ অংকন কৰে। এই সাহিত্যই কেৱল অতীতৰ কাহিনী নহয়, ৰোমান সমাজৰ আত্মপ্ৰতিফলন হিচাপেও কাম কৰিছিল।

.....

লিভি (খ্রীষ্টপূৰ্ব ৫৯-খ্রীষ্টাব্দ ১৭)

অক্টেভিয়ানৰ এক্টিয়াম যুদ্ধৰ বিজয়ৰ পিছত (খ্রীষ্টপূৰ্ব ৩১) ৰোমত শান্তিৰ যুগ আৰম্ভ হয়। এই সময়তেই ভাৰ্জিলে *ইনিয়াড* ৰচনা আৰম্ভ কৰে, আৰু একে বছৰতে টাইটাছ লিভিয়ে ৰোমৰ ইতিহাস লিখিবলৈ ধৰে। দুয়োজনে ৰোমৰ মহত্ত্ব আৰু নতুন সোণালী যুগৰ প্ৰতি বিশ্বাসৰ পৰা প্ৰেৰণা লাভ কৰিছিল।

বিষয়বস্তু আৰু মূলসুঁতি

লিভিৰ জন্ম পাডুৱাত, কিন্তু ৰোমত থকা সময়ত তেওঁ বাকচাতুৰ্য আৰু দৰ্শন অধ্যয়ন কৰি শেষৰ ৪৬ বছৰ *ৰোমৰ ইতিহাস* ৰচনাত উৎসৰ্গা কৰে। ১৪২ খণ্ডৰ এই গ্ৰন্থৰ মাত্ৰ ৩৫ খণ্ডহে বৰ্তমানলৈ ৰক্ষিত হৈছে। লিভিয়ে ৰোমৰ প্ৰতিষ্ঠা (খ্রীষ্টপূৰ্ব ৭৫৩)ৰ পৰা নিজৰ সময়লৈকে (খ্রীষ্টাব্দ ৯)ৰ ঘটনাৱলী বৰ্ণনা কৰিছে। মূলতঃ পিউনিক যুদ্ধ, সামাজিক যুদ্ধ, আৰু গৃহযুদ্ধেই ইয়াৰ বিষয়বস্তু। ৰোমান সংবিধান, অৰ্থনীতি, বা সাহিত্যৰ প্ৰতি তেওঁ কম গুৰুত্ব দিছে। লিভিৰ মূল লক্ষ্য আছিল নৈতিকতা, দেশপ্ৰেম, আৰু নাগৰিক গুণৰ প্ৰচাৰ। তেওঁৰ মতে, ৰোমৰ মহত্ত্বৰ মূল আছিল ইয়াৰ নৈতিক চৰিত্ৰ—পলিবিয়াছৰ ৰাজনৈতিক বিশ্লেষণৰ বিপৰীতে। অগাষ্টাছ চিজাৰে লিভিৰ প্ৰজাতান্ত্ৰিক ভাবধাৰাক ক্ষমা কৰিছিল, কাৰণ গ্ৰন্থখনৰ ধাৰ্মিক আৰু নৈতিক সোঁত তেওঁৰ নীতিৰ সৈয়ে মিলিছিল।

গৱেষণাৰ পদ্ধতি

লিভিয়ে পূৰ্বৱৰ্তী ঐতিহাসিকসকলৰ গ্ৰন্থৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছিল। পলিবিয়াছৰ ৰচনা তেওঁ পৃষ্ঠাৰ পৃষ্ঠা উদ্ধৃত কৰিছে, কিন্তু সদায় উল্লেখ কৰা নাই। ৰোমৰ প্ৰাৰম্ভিক কাল (খ্রীষ্টপূৰ্ব ৭৫৩-৩৯১)ৰ বাবে কোনো লিখিত দলিল নথকাত, কিংবদন্তি আৰু ইতিহাসৰ মাজত পাৰ্থক্য কৰাত তেওঁ অসুবিধা পাইছিল। সেয়েহে তেওঁ লিখিছে—"মই নিশ্চিত নহওঁ...", "সত্য নিৰ্ধাৰণ কৰাটো কঠিন..."

আদি। ধৰ্মীয় বিশ্বাসৰ প্ৰতি অত্যাধিক আনুগত্যে তেওঁক অপ্ৰাকৃতিক ঘটনা, ভৱিষ্যতবাণী আদি বৰ্ণনাত বাধ্য কৰাইছিল। মূল দলিল, শিলালিপি আদিৰ সৈয়ে তেওঁৰ পৰিচয় কম আছিল; ঘটনাৰ কাৰণ, প্ৰক্ৰিয়া, বা পৰিস্থিতিৰ গভীৰ বিশ্লেষণত তেওঁ আগ্ৰহী নাছিল। ৰোম আৰু অভিজাত শ্ৰেণীৰ প্ৰতি পক্ষপাতিত্বই তেওঁৰ বৰ্ণনাক প্ৰভাৱিত কৰিছিল।

লিখন শৈলী

লিভিৰ শৈলী আছিল আগষ্টান যুগৰ গদ্য সাহিত্যৰ এক উৎকৃষ্ট নিদৰ্শন। পাঠকসকলে তেওঁৰ ঐতিহাসিক সঠিকতাতকৈ বৰ্ণনাৰ ঔজ্জ্বল্য, চৰিত্ৰ চিত্ৰণৰ শক্তি, আৰু ভাষাৰ মহিমাকহে মূল্য দিছিল। শতিকাজুৰি তেওঁৰ গ্ৰন্থই ৰোমৰ ইতিহাসৰ ধাৰণা গঠন কৰিছে। তেওঁৰ ৰচনাৰ নাটকীয়তা আৰু ভাষাৰ প্ৰবাহই পাঠকক মন্ত্ৰমুগ্ধ কৰি ৰাখে।

ঐতিহাসিক মূল্যায়ন

দাৰ্শনিক **কলিংউডে** লক্ষ্য কৰিছে যে পলিবিয়াছে কেৱল আৰম্ভণিৰ বাবে অন্যান্য গ্ৰন্থৰ উদ্ধৃতি ব্যৱহাৰ কৰিছিল, কিন্তু লিভিয়ে সমগ্ৰ গ্ৰন্থখনেই এই "কাটা-আঁজি" পদ্ধতিৰে ৰচনা কৰিছিল। লিভিয়ে স্পষ্টকৈ কৈছে যে ইতিহাস হৈছে মানৱীয় কাৰ্যৰ চিত্ৰণ। তেওঁৰ গৱেষণাত মৌলিকতা নথকাৰ প্ৰতি সমালোচনা হ'লেও, সাহিত্যিক গুণৰ বাবে তেওঁক দুই হাজাৰ বছৰ ধৰি সন্মান কৰা হৈছে। ৰোমান কিংবদন্তিক সত্য বুলি গ্ৰহণ কৰাৰ পিছতো, তেওঁৰ ভাষাৰ সৌন্দৰ্য আৰু চৰিত্ৰ চিত্ৰণৰ দক্ষতাই তেওঁক অমৰ কৰি ৰাখিছে।

প্ৰভাৱ

লিভিয়ে ৰোমান ইতিহাসক সাহিত্যিক মহিমা প্ৰদান কৰিলেও, তেওঁৰ পক্ষপাতিত্ব আৰু অসঠিকতাই আধুনিক ইতিহাসবিদসকলক সতৰ্ক কৰি দিয়ে। তথাপি, তেওঁৰ ৰচনাৰ নৈতিকতা, ভাষাৰ শক্তি, আৰু মানৱ চৰিত্ৰৰ গভীৰ অন্তৰ্দৃষ্টিয়ে ইয়াক চিৰস্মৰণীয় কৰি ৰাখিছে। ৰোমৰ গৌৰৱৰ কিংবদন্তি হিচাপে নহয়, এক জীৱন্ত সভ্যতাৰ আৰ্চী হিচাপে লিভিৰ ইতিহাস আজিও পঢ়া হয়।

.....

টেচিটাছ (খ্রীষ্টাব্দ ৫৫-১২০)

কৰ্নেলিয়াছ টেচিটাছ, ৰোমান ঐতিহাসিক সাহিত্যৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ নাম, জন্মগ্ৰহণ কৰিছিল খ্রীষ্টাব্দ ৫৫ চনত আৰু মৃত্যু হৈছিল খ্রীষ্টাব্দ ১২০ চনত। উচ্চবংশীয় পৰিয়ালত জন্মলাভ কৰা টেচিটাছ আছিল বাক্পটুতা আৰু আইনৰ শিক্ষাত পাৰদৰ্শী—যিয়ে তেওঁৰ ৰচনাৰ শৈলী আৰু বিষয়বস্তুক গভীৰভাৱে প্ৰভাৱিত কৰিছিল। ৰোমান চৰকাৰৰ বিভিন্ন উচ্চপদত কাৰ্যনিৰ্বাহ কৰা তেওঁ এক কৰ্মদক্ষ ব্যক্তি আছিল।

ৰচনাসমূহ

টেচিটাছৰ সৰু ৰচনা যেনে *বক্তৃতাকাৰীসকলৰ সংলাপ*, *এগ্ৰিক'লা* আৰু *জাৰ্মানিয়া*ৰ পৰিৱৰ্তে তেওঁৰ দুখন গুৰুত্বপূৰ্ণ গ্ৰন্থ *হিষ্টৰিজ* (ইতিহাস) আৰু *এনালছ* (বাৰ্ষিকী)ৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হ'ব।

- **হিষ্টৰিজ (Histories):** ৰোমান সম্ৰাট গালবাৰ পৰা ডমিটিয়ানৰ মৃত্যুলৈ (খ্রীষ্টাব্দ ৬৮–৯৬)ৰ ঘটনাৱলী ইয়াত বৰ্ণিত। ফ্লেভিয়ান ৰাজবংশৰ ইতিহাস হিচাপে পৰিকল্পিত এই গ্ৰন্থৰ মূল ১৪ খণ্ডৰ মাত্ৰ ৪ খণ্ড আৰু অৰ্ধেক অংশহে বৰ্তমান আছে।
- **এনালছ (Annals):** জুলিয়ান ৰাজবংশৰ সম্ৰাট টিবেৰিয়াছ, কেলিগুলা, ক্লাউডিয়াছ আৰু নৰ' (খ্রীষ্টাব্দ ১৪–৬৮)ৰ শাসনকালৰ বিৱৰণী। ১৬ খণ্ডৰ এই গ্ৰন্থৰ ১২ খণ্ডহে ৰক্ষিত হৈছে।

উৎস আৰু পদ্ধতি

টেচিটাছে অন্যান্য ঐতিহাসিক গ্ৰন্থ, ভাষণ, চিঠি, *এক্টা ডায়ানা* (দৈনিক ৰোমান গেজেট), *এক্টা চেনেটাছ* (চেনেটৰ সভাৰ কাৰ্যবিৱৰণী), আৰু পুৰণি পৰিয়ালৰ পৰম্পৰাক উৎস হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰিছিল। তেওঁ এই উৎসবোৰ প্ৰায়ে উল্লেখ কৰিছে আৰু কেতিয়াবা সমালোচনামূলকভাৱে পৰীক্ষা কৰিছে। জ্যোতিষী, ভৱিষ্যতবাণী, অলৌকিকতাৰ প্ৰতি সন্দেহ প্ৰকাশ কৰিলেও কেতিয়াবা ইয়াক গ্ৰহণ কৰিছে। লিভিৰ দৰে টেচিটাছৰ নৈতিক উদ্দেশ্যই ঐতিহাসিক সত্যতাৰ পথত আৱৰণ

সৃষ্টি কৰে। ৰোমান আদালতৰ বক্তাৰ দৰে তেওঁৰ বৰ্ণনামূলক শৈলীয়ে কথোপকথনৰ মাজেৰে নিজৰ মন্তব্য সন্নিৱিষ্ট কৰিছে—যিয়ে ইতিহাসক পক্ষপাতদুষ্ট কৰিছে।

বিষয়বস্তু আৰু মূলসুঁতি

টেচিটাছৰ মতে, ইতিহাসৰ মুখ্য কাম হৈছে মানুহৰ কৰ্মৰ বিচাৰ কৰা, ভাল মানুহৰ কৃতিত্ব সংৰক্ষণ কৰা, আৰু দুৰ্নীতিৰ নিন্দা কৰা। তেওঁ বৰ্ণনা কৰা ৰোমান সম্ৰাটসকলক তেওঁ নিষ্ঠুৰ বুলি চিত্ৰিত কৰিছে। **ৱিল ডুৰাণ্টে**ৰ মতে, টেচিটাছৰ এই দৃষ্টিভঙ্গীয়ে ইতিহাসক এক "শেষ বিচাৰ"ৰ মঞ্চলৈ ৰূপান্তৰিত কৰে—য'ত ঐতিহাসিকজনে ঈশ্বৰৰ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰে। ইয়াৰ ফলত তেওঁৰ বৰ্ণনা সংকীৰ্ণ আৰু পক্ষপাতদুষ্ট হৈ পৰিছে।

দোষসমূহ:

১. **দৃষ্টিভঙ্গীৰ সংকীৰ্ণতা:** টেচিটাছে ৰোমান সাম্ৰাজ্যৰ পৰিৱৰ্তে কেৱল ৰোম নগৰৰ ইতিহাস লিখিছে। সাম্ৰাজ্যৰ উন্নত প্ৰশাসন, ৰাজ্যসমূহৰ অৰ্থনৈতিক সমৃদ্ধিৰ প্ৰতি তেওঁ অন্ধ।
২. **অৰ্থনীতি আৰু সংস্কৃতিৰ অনুপস্থিতি:** ৰোমান জনজীৱন, বাণিজ্য, বিজ্ঞান, মহিলাৰ স্থিতি, সাহিত্য-কলাৰ উল্লেখ নাই।

৩. **পক্ষপাতিত্ব:** চেনেটৰ দলৰ পক্ষত অতিৰিক্ত সহানুভূতিশীল হৈ তেওঁ সম্ৰাটসকলক অতিশয় কঠোৰভাৱে মূল্যায়ন কৰিছে। আধুনিক গৱেষকসকলে টিবেৰিয়াছ আৰু ক্লাডিয়াছক টেচিটাছৰ বৰ্ণনাৰ তুলনাত সত্য সম্ৰাট বুলি স্বীকাৰ কৰিছে।

শৈলী

ঐতিহাসিক সত্যতাৰ দিশত দোষ থাকিলেও টেচিটাছৰ শৈলী অতুলনীয়। তেওঁৰ চৰিত্ৰ চিত্ৰণ, বাক্য চাৰুৰ্য, আৰু বিদ্ৰূপাত্মক ভাষাই পাঠকক মগ্নমুগ্ধ কৰে। তেওঁৰ উক্তিৰাশি আজিও প্ৰাসংগিক:

- যুদ্ধত প্ৰতিজন সেনাপতিয়ে বিজয়ৰ গৌৰৱ লয়, কিন্তু পৰাজয়ৰ দায়িত্ব কোনোৱে স্বীকাৰ নকৰে।
- নিজৰ লোকৰ বিদ্বেষতকৈ তিতা আন একো নাই।

- ৰাজ্য যিমান দুৰ্নীতিগ্ৰস্ত, আইন সিমান বহুত।
- অত্যাচাৰীয়ে কেৱল নিজৰ বদনাম আৰু শতিকাৰ গৌৰৱ কঢ়িয়ায়।

মূল্যায়ন

জে. ডব্লিউ. থম্পচনৰ মতে, টেচিটাছ এগৰাকী মহান সাহিত্যিক, কিন্তু সতৰ্কতাৰে ইতিহাসবিদ হিচাপে পঢ়িব লাগে। তেওঁৰ মানসিক বিশ্লেষণ আৰু ভাষাৰ তীক্ষ্ণতা অসাধ্য, কিন্তু ঐতিহাসিক বিশ্বাসযোগ্যতা সন্দেহজনক।

কলিংউডে সমালোচনা কৰিছে যে টেচিটাছে ইতিহাসক কেৱল চৰিত্ৰৰ সংঘাত হিচাপে চাই ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক প্ৰক্ৰিয়াক উপেক্ষা কৰিছে। তেওঁৰ দৰ্শনৰ অভাৱে ইতিহাসক "ভাল-বেয়া"ৰ কাষ্টাৰ্ডামাত্ৰ কৰি তুলিছে। কলিংউডে কয়—"টেচিটাছ এজন বিশাল সাহিত্যিক, কিন্তু তেওঁক প্ৰকৃত ইতিহাসবিদ বুলি ক'ব নোৱাৰি।"

প্ৰভাৱ:

লিভি আৰু টেচিটাছ—ৰোমান ঐতিহাসিক চিন্তাৰ দুয়োজন স্তম্ভ। কিন্তু তেওঁলোকৰ ৰচনাই ইতিহাসক বিজ্ঞানৰ পৰিৱৰ্তে সাহিত্যৰ মহিমা প্ৰদান কৰিছে। টেচিটাছৰ নৈতিক কঠোৰতা আৰু ভাষাৰ ঔজ্জ্বল্যই তেওঁক অমৰ কৰি ৰাখিছে, যদিও তেওঁৰ ঐতিহাসিক দৃষ্টিভঙ্গী সীমাবদ্ধ।

Sources:

Assamese translation from E Sreedharan, *A Textbook of Historiography 550 BC to AD 2000*
Orient BlackSwan, 2011, page no. 23-30